

آینده‌پژوهی مدیریت تهدیدات امنیتی عربستان در منطقه غرب آسیا (کنش‌گران و عوامل شتاب‌زا)

سیدجواد امینی^۱؛ محسن نوروزی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۱۳

چکیده

روابط و رویکردهای متقابل جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در طول چند دهه گذشته فراز و نشیب‌هایی داشته که به‌رغم محدود همکاری‌ها، همواره با رقابت و تعارض همراه بوده است. بنابراین شناخت کنش‌گران مؤثر در شکل‌گیری یا کنترل تهدیدات امنیتی و عوامل تسریع‌کننده این روند ضرورت دارد. پژوهش حاضر به لحاظ هدف، کاربردی است و از حیث روش‌شناسی توصیفی - تحلیلی و از رویکردی آمیخته بهره برده است. ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه، گروه کانونی و پرسش‌نامه بوده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مواردی نظیر نفوذ معنوی و منطقه‌ای در جهان اسلام، زنده نگه‌داشتن آرمان فلسطین، همکاری مستشاری در عراق و سوریه، اقتدار و توان دفاعی و موشکی و... نیز تلاش عربستان برای توسعه تفکر وهابی و حمایت از گروه‌های تروریستی و افراطی، داعیه‌داری رهبری جهان اسلام و بازیگر برتر منطقه‌ای به‌عنوان عوامل شکل‌گیری تهدیدات امنیتی در بروز تعارضات فی‌مابین مؤثر بوده است. همچنین از بین بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی آمریکا، رژیم صهیونیستی و گروه‌های تروریستی تکفیری با حداقل قابلیت کنترل؛ اتحادیه اروپا، اتحادیه عرب، شورای همکاری خلیج‌فارس و شورای امنیت سازمان ملل با قابلیت کنترل متوسط و همچنین روسیه، سوریه، حزب‌الله لبنان، انصار الله یمن، حشدالشعبی عراق در هم‌سویی با جمهوری اسلامی ایران واجد کنش‌گری در پیدایش یا کنترل تهدیدات امنیتی عربستان به‌شمار می‌روند.

واژگان کلیدی: منطقه غرب آسیا، آینده‌پژوهی، تهدید امنیتی، کنش‌گران، عوامل شتاب‌زا.

۱- استادیار دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی و نویسنده مسئول (رایانامه:

amini@sndu.ac.ir)

۲- دانش‌آموخته دکتری رشته آینده‌پژوهی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

مقدمه

به لحاظ تاریخی، پادشاهی سعودی اولین بار در فاصله سال‌های ۱۸۱۸-۱۷۴۴ میلادی تأسیس شد که تقریباً تمام شبه‌جزیره عربستان به جز یمن را شامل می‌شد، اما با دستور سلطان عثمانی و توسط محمدعلی پاشا، خدیو مصر، سرنگون شد. دومین تلاش سعودی‌ها برای تشکیل دولت در شبه‌جزیره عربستان بین سال‌های ۱۸۲۴-۱۸۷۷ صورت گرفت. در این زمان دولت سعودی در منطقه نجد (عربستان مرکزی) تشکیل شد که به جهت عمل به وهابیسیم در یک کشور، رویکردی واقع‌گرایانه‌تر از دوره قبل داشت، ولی به دلیل اختلافات درونی فروپاشید و در نهایت سومین فرآیند تشکیل حکومت آل سعود در عربستان معلول تلاش‌های عبدالعزیز بن عبدالرحمان بین سال‌های ۱۹۰۲م تا ۱۹۳۲م بود، دولتی که تا به امروز بقای خود را حفظ کرده است (ولدانی، ۱۳۹۵: ۱۹۴).

وهابیت به‌عنوان جریانی مذهبی و سیاسی از قرن هجدهم با تسلط بر شبه‌جزیره عربستان، بر حیات سیاسی و اجتماعی مردم این سرزمین و حکومت آن تأثیر تعیین‌کننده‌ای داشته است. اگرچه مسلک وهابیت به نام محمد بن عبدالوهاب شهرت یافته اما در واقع او با مطالعه آثار ابن تیمیه آن‌ها را به حیطه عملی کشانید. تکفیر از مهم‌ترین بخش عقاید ابن تیمیه است (صفوی، ۱۳۹۴: ۱۶۸). مهم‌ترین کارکرد وهابیت که به باور برخی صاحب‌نظران امروز به کلیدواژه افول وهابیت تبدیل شده، مشروعیت بخشی آل سعود بوده است.

شکست رژیم صهیونیستی در جریان جنگ ۳۳ روزه و پیروزی حزب‌الله و سپس در جریان بیداری اسلامی در منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا و سقوط متحدان عربستان، به‌ویژه پس از سقوط صدام روابط دو کشور که کمی رو به آرامش می‌رفت آهنگ تعارض به خود گرفت. حضور مؤثر جمهوری اسلامی ایران در سوریه و سپس حضور روسیه و تغییر معادلات به سمت جریان مقاومت، عربستان را با نگرانی زائدالوصفی مواجه و به‌نوعی دچار سرخوردگی کرد به‌گونه‌ای که سیاست خارجی این کشور چهره‌ای نامنسجم و شکست‌خورده از عربستان در میان متحدان وی و دوستانش به نمایش گذاشته و سرانجام شکست اقدامات این کشور در یمن باعث شد ریاض ضرورت اقدامات عملی برای مقابله با جمهوری اسلامی ایران را که از گذشته احساس می‌کرد، با جدیت بیشتری پی بگیرد.

دستیابی جمهوری اسلامی ایران به فناوری صلح‌آمیز هسته‌ای اگرچه به‌طور مستقیم تهدیدی را متوجه عربستان نکرده است، اما به دلیل چالشی که در مسیر سیادت و تفوق عربستان در میان

اعراب - به ویژه در منطقه خلیج فارس - به وجود آورده، با واکنش های بسیار تند عربستان مواجه و به یکی از اصلی ترین موضوعات مورد مناقشه منطقه ای تبدیل شده است. تحلیل روابط دو کشور از سوی برخی صاحب نظران احتیاط و ترس را شاکله رفتارهای متقابل می داند و معتقدند اقدامات عربستان برای ایجاد یک رابطه مناسب و پایدار کافی نبوده و نگاه امنیتی به هر اتفاقی از سوی این کشور بر مشکلات افزوده است (Alghunaim, 2014: 114). برآورد و ارزیابی راهبردی از اقدامات خصمانه ریاض در ائتلاف سازی منطقه ای و جهانی علیه جبهه مقاومت به محوریت جمهوری اسلامی ایران و همراهی آمریکا در این مسیر و برقراری رابطه با رژیم صهیونیستی و تحرک برای سازمان دهی نافرمانی های اجتماعی در داخل ایران و ... گونه شناسی از تهدیداتی است که بایستی ابعاد آن به روش علمی و دقیق مورد واکاوی قرار گیرند. بر این اساس هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی کنش گران مؤثر در بروز یا کنترل تهدیدات امنیتی عربستان سعودی در منطقه غرب آسیا و هدف فرعی پژوهش نیز شناسایی عوامل شتابزا در پیدایش و کنترل تهدیدات مخرب امنیتی عربستان است.

مبانی نظری و پیشینه شناسی پژوهش

عربستان سعودی و تعارض با جمهوری اسلامی ایران در منطقه

در طول تاریخ، در زمینه رهبری منطقه ای سه کشور ایران، عراق و عربستان تلاش های گوناگونی انجام داده اند. روابط عربستان با ایران تا زمان حاکمیت پهلوی حسنه و در راستای تأمین منافع امریکا و حفظ امنیت منطقه بود و دو ستون اصلی دکترین نیکسون در منطقه محسوب می شدند لیکن با فروپاشی رژیم پهلوی نوعی خلأ ژئوپلیتیک در منطقه ایجاد و عربستان جایگزین اصلی آن شد (زراعت پیشه ۲۲: ۱۳۸۴). نکته قابل توجه اینکه در همان دوره زمانی نیز رقابت ها و برخوردهایی میان ایران و عربستان وجود داشت که گاه و بی گاه خودنمایی می کرد. ارتباط ایران و رژیم صهیونیستی، بحرین و جزایر سه گانه، نام خلیج فارس و برخورد با حجاج ایرانی از این دست بوده است (حسنی نسب، ۱۳۹۴)^۱. برای بیش از ۸۰ سال، روابط بین ایران و عربستان سعودی، بین خصومت و همکاری تغییر یافته است. این امر با طیفی از بی اعتمادی و تصمیم گیری شتاب زده نشان داده شده است. با پیروزی انقلاب اسلامی اختلافات مربوط به تأثیر گذاری عربستان بر قیمت های انرژی و تلاش های طرفین برای برتری جویی منطقه ای شدت گرفت و جنگ هشت ساله

بین ایران و رژیم بعث عراق و حمایت‌های مالی و تسلیحاتی عربستان از صدام در حافظه تاریخی ایرانیان تأثیری فراموش‌ناشدنی گذاشت. برخی از تحلیل‌گران غربی اعتقاد دارند از سال ۲۰۰۳ میلادی و با رشد استراتژی‌های مبتنی بر فرقه‌گرایی، اصلاح روابط دو کشور تقریباً غیرممکن شد. هر دو کشور شرکاء و متحدان فرودولتی خود را به‌عنوان مؤثرترین ابزار برای طراحی قدرت در سراسر منطقه به‌کار گرفته‌اند.^۱ درگیری‌های نیابتی مسلحانه در عراق، سوریه، یمن و لبنان و قیام‌های سیاسی در مصر و بحرین به‌طور گسترده‌ای با حمایت سیاسی ایران و عربستان ادامه یافته است.^۲

مروری بر روابط دو کشور طی دهه‌های اخیر حاکی است رژیم سعودی در دوره جنگ با تشکیل شورای همکاری خلیج فارس در سال ۱۳۶۰ به مقابله با ایران پرداخته و درعین حالی که همواره به عراق کمک‌های مالی و اطلاعاتی می‌نمود، اما سیاست‌های این کشور همواره توأم با محافظه‌کاری بوده است. سرانجام در سال ۱۳۶۶ و به دنبال کشتار حجاج به دستور فهد روابط دو کشور قطع شد. در سال ۱۳۶۹ و با اشغال کویت توسط عراق و اعلام بی‌طرفی ایران و با تلاش وزرای خارجه دو کشور و نیز تغییر رویکرد شورای همکاری خلیج فارس نسبت به ایران و عراق، فصل جدیدی از روابط آغاز شد. امضاء توافقنامه بین وزرای امور خارجه دو کشور در مسقط در اسفند ۱۳۶۹ و بازگشایی سفارت‌خانه‌ها در فروردین ۱۳۷۰ فصل جدیدی از روابط بین دو کشور را گشود.

با مرگ ملک فهد در سال ۱۳۷۴ و پادشاهی عبدالله نشانه‌هایی از بهبود روابط مشاهده شد که با انفجار برج‌های الخبر در زمستان ۱۳۷۵ و متهم شدن شیعیان این کشور در سایه حمایت حزب‌الله لبنان این روابط به محاق رفت؛ اما ورود امیر نایف وزیر کشور وقت و ملاقات وی با طرف ایرانی وضع را اندکی بهبود بخشید و سرانجام باعث دیدار رئیس‌جمهور وقت با ملک عبدالله در حاشیه اجلاس سران کشورهای اسلامی در سنگال در فروردین ۱۳۷۶ شد. در این زمان ولیعهد عربستان در اسلام‌آباد قول داد که از برگزاری اجلاس سران کشورهای اسلامی در ایران حمایت کرده و این اتفاق در آذر سال ۱۳۷۶ افتاد. حضور امیر عبدالله در تهران مهم‌ترین اتفاق دیپلماتیک پس از انقلاب

۱- نویسنده مقاله «ایران و عربستان؛ توسعه رقابت» معتقد به فرقه‌گرایی ایران و عربستان در مقابل یکدیگر است؛ این درحالی است که جمهوری اسلامی ایران همواره دفاع از مظلوم را در مقابل ظالم مدنظر داشته درحالی‌که عربستان و متحدان این کشور تنها به استفاده ابزاری از افراط‌گرایان برای توسعه حوزه نفوذ خود می‌اندیشند.

۱- <https://fanack.com/saudi-arabia/history-past-to-present/iran-and-saudi-arabia-the-rivalry-explained/> November ۸th, ۲۰۱۷.

در روابط دو کشور بود.

اما از سال ۱۳۸۴ نشانه‌هایی که از سال ۱۳۸۲ با سرنگونی صدام در عراق و برهم خوردن توازن قوا به نفع ایران در این کشور، آغاز شده بود، رنگ باخت و تماس‌های سیاسی کم‌رنگ شد. عربستان از به قدرت رسیدن شیعیان در عراق ناراضی بود و این امر را به هیچ وجه پنهان نمی‌کرد. قدرت یافتن شیعیان در عراق و لبنان، ترور رفیق حریری و برنامه هسته‌ای ایران بسترهای این نارضایتی بودند (فرازمند، ۱۳۹۴).

شواهد غیرقابل انکاری وجود دارد که نشان می‌دهد از سال ۲۰۰۸ عربستان سعودی رویکرد محافظه‌کارانه خود را کنار گذاشته، خواستار اقدام جدی غرب برای کنترل نفوذ فزاینده منطقه‌ای ایران و مهار برنامه هسته‌ای کشورمان شده است. سفیر عربستان در واشنگتن بر اساس یک سند و یکی لیکس که تکذیب نشد از قول ملک عبدالله از امریکا خواسته است تا به زعم وی «سرافعی را قطع کند»^۱. همچنین مقام‌های سیاسی عربستان در فاصله سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۱۰ در پاسخ به درخواست‌های امریکا برای کمک به تشدید تحریم‌ها علیه ایران، تحریم‌ها را کافی و مؤثر ندانسته و خواستار اقدامات جدی‌تر و فوری‌تر شده‌اند.^۲

جان‌کری وزیر امور خارجه دولت دموکرات اوپاما در جریان کنفرانس امنیتی مونیخ در سال ۲۰۱۸ افشاء نمود که ملک عبدالله پادشاه وقت عربستان سعودی و حسنی مبارک رئیس‌جمهور مصر از واشنگتن خواسته بودند تا برای مهار ایران، این کشور را هدف موشک‌های خود قرار دهد. برخی صاحب‌نظران موضوعات ژئوپلیتیکی را اصلی‌ترین موضوعاتی می‌دانند که به تعارضات دو کشور دامن می‌زند.^۳ برگز دیپلمات اسبق آمریکا در غرب آسیا معتقد است فرقه‌گرایی و نبردهای نیابتی ابزارهای دیگری است که دو قدرت غرب آسیا علیه یکدیگر استفاده می‌کنند.

با سقوط صدام، گسل تعارضات منطقه‌ای ایران و عربستان به شدت فعال شد، به قدرت رسیدن شیعیان در عراق، قیام شیعیان بحرین، پیروزی‌های محور مقاومت در سوریه و لبنان با کمک شیعیان افغانستان، پاکستان، حشدالشعبی و حزب‌الله، تیرگی روابط با قطر و به دنبال آن حضور جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در قطر همگی مؤید برآمدن ایران در عرصه منطقه‌ای بود که نگرانی‌های عربستان را تشدید نمودند.

۱ - http://Wikileaks.org/wiki/category:Saudi_Arabia

۲ - http://Arabic.rt.com/news_all_news/news

۳ - <https://www.quora.com/Why-is-there-conflict-between-Saudi-Arabia-and-Iran>, John Burgess, Former US diplomat in the Middle East

در سوریه، ایران سقوط دولت بشار اسد و روی کار آمدن تکفیری‌ها را اقدامی مغایر با منافع و انسجام جبهه مقاومت دانسته و این روند را در راستای منافع رژیم صهیونیستی و جبهه سازش تفسیر می‌کرد (رجبی، ۱۳۹۱: ۱۲۳)، حال آنکه عربستان به قدرت رسیدن شورشیان در سوریه را گامی برای تقویت موقعیت خود در منطقه به حساب آورده و از این طریق درصدد ضربه زدن به جبهه مقاومت به‌عنوان نیروی برتر معادلات منطقه بود و همین امر حضور ایران و سپس روسیه را به دنبال داشت. در واقع بحران سوریه نشان داد اختلاف ایران و عربستان که با پیروزی شیعیان در عراق و شکست‌های جبهه سازش در لبنان آغاز شده بود، عمیق‌تر از آن چیزی است که گمان می‌شد و همچنین این بحران نشان داد شکاف‌های بین دو کشور گسل‌های فعال ایدئولوژیکی؛ هویتی و ژئوپلیتیک را در خود جای داده است. جمهوری اسلامی ایران در طول چهار دهه گذشته همواره از گروه‌های مقاومت در لبنان و فلسطین در مبارزه با رژیم صهیونیستی حمایت کرده و با طرح‌ها و سیاست‌های مختلف مانند طرح صلح غرب آسیا برای شناسایی و پذیرش رژیم صهیونیستی مخالفت کرده و این نیز یکی دیگر از حوزه‌های مهم رقابت و اختلاف ایران و عربستان سعودی محسوب می‌شود (سلیمانی، ۱۳۷۹: ۱۸۸).

پیروزی حماس در انتخابات پارلمانی در سال ۲۰۰۴ و افزایش تدریجی نقش آفرینی و تأثیرگذاری این گروه به‌خصوص مقاومت در برابر رژیم صهیونیستی در جنگ ۲۲ روزه سال ۲۰۰۸ و همچنین نمایش قدرت حزب الله در برابر رژیم صهیونیستی در جنگ ۳۳ روزه سال ۲۰۰۶ و افزایش تأثیرگذاری این گروه در لبنان از تحولات مهمی‌اند که نشان‌دهنده تقویت نقش و قدرت گروه‌های مقاومت بوده که از منظر سعودی‌ها به افزایش نقش و نفوذ ایران در منطقه و تعیین‌کنندگی بالاتر آن در معادلات و منازعه اعراب - رژیم صهیونیستی منجر شده است (گودرزی، ۱۳۸۷: ۶۱-۶۰). طی جنگ ۳۳ روزه سعودی‌ها گروه حزب الله را به ماجراجویی و ضربه به منافع اعراب متهم کردند و آن را اقدامی ناشی از تحریکات ایران برای تسلط بر منطقه ارزیابی کردند. از آن‌پس روند بی‌اعتمادی بین ایران و عربستان تشدید شد (مهتدی، ۱۳۸۵).

اندیشکده کارنگی در مقاله‌ای تحت عنوان «جنگ نیابتی؛ امتداد رقابت ایران و عربستان» به قلم «فردریک وری» و «کریم سجادپور» آورده است: در بحرین همانند سوریه، اقلیت بر اکثریت حکومت می‌کند، گرچه عملکرد این حکومت با خشونت کمتری همراه است. درحالی‌که حاکمیت سنی‌خاندان «آل خلیفه» ارتباط نزدیکی با عربستان دارد، ایران تلاش کرده است خود را قهرمان اکثریت محروم شیعه که ۷۰ درصد جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند، نشان دهد و گاهی به

موفقیت‌هایی نیز دست‌یافته است.

کشور یمن از دیگر عرصه‌های رقابتی ایران و عربستان در غرب آسیا محسوب می‌شود. آغاز جنگ داخلی در یمن میان دولت و شیعیان زیدیه، موسوم به حوثی‌ها و حمایت ریاض و تهران از دولت و مخالفان در یمن موضوع دیگری بود که شکاف را در روابط دو کشور افزایش داد. ایران از حوثی‌ها حمایت می‌کرد و ارتش عربستان سعودی در کنار دولت یمن، وارد مقابله نظامی با حوثی‌ها شده بود.^۱ حملات موشکی شیعیان حوثی به ریاض باعث ناخرسندی ریاض شد به گونه‌ای که وزیر خارجه این کشور سخن از احتمال برخورد نظامی با ایران گفته و نیکی هیلی نماینده امریکا در سازمان ملل نمایش‌های متعددی را برای ائتلاف شورای امنیت و قدرت‌های جهانی برگزار نمود تا آن‌ها را قانع کند موشک‌ها ساخت ایران هستند. این البته در واقع تنها پاسخ کوچکی به بیش از «۱۶۰۰۰» حمله هوایی ائتلاف عربستان به این کشور بوده که با کشته شدن علی عبدالله صالح بر پیچیدگی بحران آن افزوده شد.^۲

در افغانستان انتقال بقایای داعش به این کشور برای فتنه‌انگیزی بی‌ارتباط با عربستان و تلاش‌های امریکا نیست. شاید بتوان رد پای عربستان را در کشتار دردناک و بی‌رحمانه شیعیان روستای «میرزا اولنگ» افغانستان که طی آن تروریست‌ها دویست تن را سربریده یا تیرباران و یا از دره‌ها پرتاب کردند و ده‌ها زن جوان را نیز به بردگی بردند^۳ و یا ... جستجو کرد. حادثه تعرض مأموران سعودی در فروردین ۱۳۹۴ و حادثه منا در مهرماه ۱۳۹۴ و پس از آن اعدام شیخ نمر در دی‌ماه همان سال دومینوی تعارضات را تکمیل کرد و همین‌ها کافی بود تا روابط بین دو کشور در همان سال قطع و تیرگی‌ها تشدید شود.

غرب آسیا منطقه‌ای پرتنش

محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران را باید از پویاترین و فعال‌ترین مناطق در عرصه روابط بین‌الملل برشمرد. منطقه‌ای که با بحران‌های متعدد و تصاعد یابنده عجین است. شاخص‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی و همچنین الزامات ژئوپلیتیکی منطقه، زمینه مداخله‌جویی بازیگران فرامنطقه‌ای را موجب شده و به افزایش میزان نوسانات قدرت در حوزه‌های امنیتی ایران انجامیده است. درک الزامات و مقتضیات محیط امنیتی کشور تأثیر مستقیمی در رویکردهای منطقه‌ای و

۱ - <http://www.csr.ir/departments.aspx>

۲ - <https://www.cnbc.com/۲۰/۱۲/۲۰۱۷/saudi-arabia-and-irans-conflict-in-yemen.html>

۳ - <http://www.tabnak.ir/fa/news/۷۲۰۱۵۵/۱۳۹۶/۵/۱۹>

سناریوهای آتی در ترسیم این محیط خواهند داشت. جایگاه محوری ایران در محیط پیرامونی‌اش، شکل دهی محیط امنیت پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، مستلزم لحاظ تمامی عوامل، شاخص‌ها و مؤلفه‌های مرتبط با اتخاذ استراتژی‌های فعال و فراگیر است (غزایاق‌زندئ، ۱۳۸۷: ۱۸-۱۷).

بعد از جنگ سرد، منطقه‌گرایی به‌عنوان چشم‌انداز نظم امنیتی شناخته شد. منطقه به‌عنوان یک واحد جغرافیایی است که از چندین کشور تشکیل شده که حدود آن بر اساس مرزهای فیزیکی و ویژگی‌های ایدئولوژیک تعیین می‌گردند (جعفری‌ولدانی، ۱۳۸۸: ۲۴). در واقع برای شکل‌گیری یک نظام منطقه‌ای چندین متغیر لازم است از مهم‌ترین متغیرها وضعیت جغرافیایی، هویت، هم‌جواری چند کشور، مرزها، وسعت و غیره عناصری هستند که بر اساس آن‌ها منافع مشترک یا متضادی را برای کشورهای منطقه ایجاد می‌کند. عوامل مختلف ایدئولوژیکی و سیاسی در پیدایش هویت یک منطقه نقش مهمی را ایجاب می‌کند. شباهت‌ها و تضادها پیش‌زمینه شکل‌گیری نظام منطقه‌ای را فراهم می‌کنند. از دیگر متغیرهای تأثیرگذار بر شکل‌گیری نظام‌های منطقه‌ای نیازهای اقتصادی کشورهای یک منطقه به یکدیگر و پیوندهای فرهنگی، قومی، مذهبی و تاریخی است که در پیدایش نظام‌های منطقه‌ای نقش زیرین را دارند. چنانچه پیش‌ازین نیز تأکید شد پس از وقایع ۲۰۰۳ و سقوط نظام غیردموکراتیک عراق که همواره به‌عنوان سدی در مقابل نفوذ منطقه‌ای ایران نگریسته و حمایت می‌شد و نیز اتفاقات پس‌از آن در لبنان، بحرین و یمن و اتفاقات بیداری اسلامی، تمرکز سیاست خارجی پادشاهی سعودی در کلیه سطوح به نقش و جایگاه منطقه‌ای ایران معطوف شد و البته نباید توافق ۱+۵ را نیز از نظر دور داشت.

مارکوس چنویکس کارشناس امور غرب آسیا در مصاحبه با CNBC گفته بود این موضوع بسیار نگران‌کننده است، زیرا پیش‌بینی می‌شود رقابت‌های عربستان سعودی و ایران می‌تواند منجر به توسعه تنش‌ها در منطقه شود. «او معتقد است چیزی که باید به عربستان سعودی و ایران یادآوری کرد این‌که این امر بسیار جدید است. چراکه رقابت سنی و شیعه را تشدید می‌کند، اما واقعیت این است که این اولین بار است که تخاصم برای مدت بسیار طولانی ادامه می‌یابد». او در نهایت ادامه می‌دهد: «برای مدت طولانی آمریکا و روسیه در منطقه حاضر بودند، سپس - با فروپاشی شوروی - فقط آمریکا بود و اکنون هیچ‌کس وجود ندارد؛ بنابراین خلاً قدرت وجود دارد و خلاً قدرت بسیار تازه است - ایرانیان آن را اولین بار دیدند و عربستان سعودی سپس وارد این معرکه شدند».

بنابراین یکی از نکاتی که در تحلیل رویکرد تهاجمی عربستان در منطقه باید مورد توجه قرار گیرد

خلأ حضور گسترده آمریکا در منطقه و سقوط متحدان سنتی این کشور نظیر مصر، یمن، لیبی، تونس و... در جریان بیداری اسلامی است که نباید آن را نیز (جهانبخش، ۱۳۹۵: ۴۹) از نظر دور داشت. موضوعی که باید در مورد اتحادها و تقابل‌های غرب آسیا مورد توجه قرار گیرد، شکنندگی بیش از حد همبستگی‌ها و تقابل‌های بازیگران سیاسی منطقه است که تا اقناع کامل همه بازیگران و استقرار یک نظم جدید منطقه‌ای به هر شکل ممکن ادامه خواهد یافت. به عنوان مثال ترکیه در مقابل ایران، عربستان را در عراق و سوریه همراهی نموده است، اما با توجه به موضع ایالات متحده در حمایت از اکراد با ایران و روسیه در این دو کشور همکاری‌های محدودی داشته است، بنابراین در همراهی با ایران و روسیه همواره خطوطی را مدنظر دارد و این همان ملاحظات است که در مورد نوع و میزان ارتباط با عربستان مدنظر خواهد داشت. مثال دیگر تعارض عربستان و اردن و اخباری است که در زمینه تلاش عربستان برای جابجایی قدرت در این کشور به گوش می‌رسد، همچنین تعارض عربستان با امارات در یمن که همگی مؤید ضرورت استقرار نظم نوین منطقه‌ای است. عربستان تلاش زیادی را مصروف نموده تا پس از سقوط مصر و عراق، رقبای همیشگی این کشور در منطقه، خود را برادر بزرگ‌تر و قیم اعراب معرفی و از این سیادت بهره اقتصادی و سیاسی ببرد و در همین مسیر حضور پررنگ ایران در حوزه‌های عربی و اسلامی را به دیده سد راه نفوذ منطقه‌ای و کم‌رنگ‌کننده هویت عربی نگریسته، واکنش‌های تندی در سایه حمایت غرب و به ویژه ایالات متحده به این موضوع نشان داده است؛ تا جایی که به باور محققین، بازی «همه چیز علیه ایران» را پیش برده و از هیچ اقدامی فروگذار نمی‌کند. با وجود همه اعتراضات سیاسی و رسانه‌ای در مورد نفوذ روبه‌رشد ایران در منطقه، عربستان سعودی به تنهایی تمایلی به رودرویی نظامی با تهران ندارد.^۱

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش توصیفی یکی از اساسی‌ترین اشکال تحقیق به شمار می‌رود که پدیده‌های موجود در دنیای ما را توصیف می‌کند. این توصیفات می‌توانند درباره اطلاعات پایه‌ای، فعالیت‌ها، رفتارها و تغییرات بنیادین پدیده‌ها باشند، از این منظر، تحقیق توصیفی مبتنی بر نظریه یا نتایج تحقیقات پیشین است (لیونبرگ و ایربای، ۱۳۹۰: ۶۰). پژوهش پیش‌رو به لحاظ هدف کاربردی و از حیث رویکرد آمیخته و از نوع اکتشافی است که در خلال آن داده‌ها در هر مرحله به صورت کیفی

۱- <http://www.middleeasteye.net/columns/why-saudi-arabia-cannot-go-war-iran-19-december>, ۲۰۱۷.

جمع‌آوری و سپس با کمک روش‌های کمی تجزیه و تحلیل، اولویت‌بندی و وزن دهی شده و سرانجام اعتبار سنتی شده‌اند. جامع‌آماری شامل خبرگان، کارگزاران حوزه امنیتی و راهبردی با مدرک تحصیلی دانشگاهی که به صورت هدفمند انتخاب و با روش هم‌تأزینی و گلوله برفی توسعه یافته‌اند. جمع‌آوری داده‌ها نیز با توجه به رویکرد آمیخته اکتشافی در دو مرحله کمی و کیفی انجام پذیرفته است. در بخش کیفی داده‌های موردنیاز با کمک بررسی‌های اسنادی، کتابخانه‌ای و گروه‌های کانونی و در بخش کمی نیز با کمک بررسی‌های میدانی، مصاحبه و پرسش‌نامه گردآوری شده‌اند.

در این پژوهش مصاحبه با شیوه‌های زیر انجام شد:

الف) مصاحبه ساختاریافته (برنامه‌ریزی شده): سؤال‌های موردنظر از قبل تنظیم و در نوبت اول برای تعیین روایی در اختیار خبرگان قرار گرفته پس از تأیید و در زمان مصاحبه به مصاحبه‌شوندگان تحویل یا به‌طور منظم از مصاحبه‌شونده سؤال شد.

ب) مصاحبه نیمه‌ساختاریافته: در این قسمت سؤال‌ها را از قبل تنظیم نموده، اما به تناسب پاسخ‌هایی که مصاحبه‌شوندگان ارائه می‌نمودند، سؤال‌های دیگری نیز مطرح شد.

ج) مصاحبه ساختاریافته (اکتشافی): در بخشی از مصاحبه‌های این پژوهش از قبل سؤالات مشخص و دقیقی تنظیم نشده، بلکه در گفتگو و تعامل متقابل موضوع بحث دنبال گردید. لازم به ذکر است در این پژوهش از برگزاری گروه‌های کانونی که نوعی مصاحبه گروهی با تمرکز بر موضوعی خاص می‌باشند نیز بهره برده شده است.

برای روایی و پایایی داده‌های کیفی این پژوهش (قابلیت اعتماد و باورپذیری) از روش‌های مثلث‌سازی (زاویه‌بندی) استفاده شده که در خلال آن از منابع متعدد و معتبر و ارزیابی‌های متعدد و متنوع بهره‌گیری شده و به‌منظور تعیین روایی صوری، محتوا و سازه از طریق مراجعه به آراء خبرگان بهره‌برداری گردید. برای سنجش پایایی پرسش‌نامه‌ها آلفای کرونباخ محاسبه شده که برای پرسش‌نامه شماره (۱) کنش‌گران مؤثر در تهدیدات امنیتی عربستان عدد (۰/۸۳) و برای پرسش‌نامه شماره (۲) عوامل شتابزای تقابل عدد (۰/۸۵) به دست آمد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

عوامل شتاب‌زای تعارضات جمهوری اسلامی ایران و عربستان

همچنان‌که بر پیچیدگی روابط دو کشور ایران و عربستان افزوده می‌شود، شناخت عواملی که باعث

تشدید تعارضات فی مابین می‌شوند، موضوعی جدی است، چراکه مدیریت تعارضات و تخصص‌های احتمالی منوط به شناخت عوامل مورد بحث خواهد بود.

مطابق بررسی‌های انجام شده و نتایج تحقیق فعالیت‌های مستشاری در عراق، یمن و سوریه، نفوذ معنوی و منطقه‌ای، رهبری جهان شیع و توسعه فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای از سوی جمهوری اسلامی ایران و تلاش برای توسعه تفکر وهابی از سوی عربستان بیشترین اهمیت در بروز تعارضات فی مابین را داشته‌اند. همچنین یافته‌های این پژوهش تلاش برای تعمیق عمق راهبردی پیرامونی از سوی هر دو طرف با حضور ایران در عراق و روی کار آمدن دولت شیعه و سازمان‌دهی حشدالشعبی، ایجاد و حمایت از حزب الله و تغییر توازن قوا به نفع ایران در لبنان، حمایت از انصارالله در یمن و حمایت معنوی از شیعیان بحرین را از دیگر عوامل تشدید تعارضات می‌داند. صدور ایدئولوژی از سوی طرفین؛ با صدور ایدئولوژی انقلاب اسلامی، حمایت از آرمان فلسطین، حمایت از جریان‌های شیعه و در کل حمایت از مسلمین جهان توسط ایران و توسعه اسلام تکفیری و وهابیت، تلاش برای تقابل شیعه و سنی و تلاش و حمایت از گروه‌های سلفی - جهادی تندرو از سوی عربستان از عواملی است که تقابل دو کشور را تسریع نموده است. به این مجموعه از عوامل باید رقابت‌های سنتی در قالب تلاش ایران برای ورود به باشگاه کشورهای هسته‌ای، رقابت اقتصادی در منطقه، رقابت سیاسی - اقتصادی در افریقا و آسیای میانه را نیز افزود که در جدول ذیل (جدول شماره ۱) ابعاد و عوامل تشدید منازعات بین دو کشور نشان داده شده است:

جدول ۱. بسترها و عوامل شکل‌گیری تهدیدات امنیتی عربستان در منطقه غرب آسیا علیه جمهوری اسلامی ایران

تأثیر در بروز تهدید	اهمیت ۱-۱۰	عوامل تشدید منازعات فی مابین	ابعاد
	۳	۸	توسعه ژئوپلیتیکی فضای حیاتی جمهوری اسلامی ایران
	۳	۸	
	۲	۷	
	۲	۷	
	۲	۷	
	۲	۷	

تأثیر در بروز تهدید	اهمیت ۱-۱۰	عوامل تشدید منازعات فی‌مابین	ابعاد
	۶	حمایت از شیعیان عربستان	
	۸	حضور ایران در حوزه عربی	
	۸	نقش آفرینی حداکثری الهام‌بخشی در جهان اسلام	
۲	۸	توسعه فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای	توان‌افزایی و اقتدار جمهوری اسلامی ایران
	۷	پرچم‌داری دفاع از آرمان فلسطین	
۲	۷	رشد و توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران	
۲	۷	افزایش تعاملات منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای	
۱	۶	صدور فرهنگ انقلاب اسلامی	
	۷	رقابت طرفین برای رهبری جهان اسلام	
	۶	کنترل و تسلط بر آبراه‌ها و تنگه‌های راهبردی	برتری‌جویی منطقه‌ای
	۶	کنترل بازار انرژی و امنیت آن	
	۶	حضور فعال عربستان در مجامع بین‌المللی	
	۸	توسعه تفکر وهابی تکفیری در منطقه	تلاش عربستان برای توسعه فضای ژئوپلیتیک
	۷	کشتار زائران ایرانی مراسم حج	
	۷	حمایت از تروریسم تکفیری در عرصه میدانی	
	۷	تلاش برای حضور در محیط بلافصل امنیتی ایران (سیستان و بلوچستان، کردستان و ...)	
	۷	تلاش برای توسعه حوزه نفوذ در شبه‌جزیره (یمن، بحرین و ...)	
	۶	تلاش برای ورود به حوزه تمدنی ایران نظر (حضور مؤثر در افغانستان و آسیای میانه ...)	
	۶	تلاش برای ورود به حوزه تمدنی ایران نظر (حضور مؤثر در افغانستان و آسیای میانه ...)	

کنش گران مؤثر در پیدایش و کنترل تهدیدات امنیتی عربستان و ایران

ایالات متحده را باید پیچیده ترین و درعین حال تأثیرگذارترین بازیگر در منطقه غرب آسیا دانست که پس از فروپاشی شوروی در دهه نود میلادی با قوت گرفتن جمهوری اسلامی ایران در سال های پس از ۲۰۰۳ همواره برای مهار قدرت روبه رشد ایران تلاش کرده است.

تلاش های این کشور در مهار ایران با راندن عربستان و رژیم صهیونیستی به سمت همکاری با یکدیگر و معرفی ایران به عنوان تهدید اصلی اعراب و نیز برافروختن آتش جنگ های قومی-مذهبی^۱ در جهان اسلام باعث شده منطقه غرب آسیا که در آن الگوهای دوستی و دشمنی فوق العاده خاص است، بسیار سیال و ناپایدارتر از گذشته به نظر برسد؛ آمریکا هم زمان با همراهی عربستان در منطقه این کشور را از رویارویی با قطر حذر داده و تلاش می کند در عین حفظ درگیری دو کشور ثروتمند عرب در منطقه غرب آسیا، آن ها را علیه ایران در شورای همکاری خلیج فارس به موضع مشترکی برساند. با ایران در سوریه مقابله می نماید اما با دولت همراه ایران در عراق میزانی از همکاری را کلید میزند تا مانع محکم شدن جای پای این کشور در عراق شود، دولت ماجراجوی عربستان را برای تحریک عراق به دوری از ایران با پوشش همکاری اقتصادی روانه این کشور می نماید و در همان زمان تلاش می کند تا با استفاده از جریان های شیعه لیبرال عراقی و جریان صدر درگیری بین شیعیان این کشور را تشدید نماید.

ترکیه در موضوع قطر و اخوان المسلمین با عربستان رقابت می کند و در همان زمان برای مهار قدرت ایران با این کشور همکاری می نماید. امارات در عین تلاش برای مهار ایران و شکستن مقاومت شیعیان حوثی در یمن با این کشور در جنوب یمن درگیر می شود و ... می توان مثال های بی شماری از این دست در منطقه غرب آسیا برشمرد که آمریکا در آن ها نقش محوری دارد، اما آنچه این کشورها را در کنار هم قرار می دهد، علاوه بر منافع ملی آن ها، مقابله با توسعه قدرت و حضور معنوی جمهوری اسلامی ایران در کشورهای این منطقه پر از آشوب است و نقش آمریکا در روابط پشت پرده بازی قدرت منطقه ای کشورهای مورد بحث بسیار پررنگ به چشم می آید.

دایره رفتارهای متناقض آمریکا البته بسیار فراتر از این منطقه است؛ ایالات متحده هم زمان وانمود می کند برای دموکراسی در جهان تلاش می کند اما یک دوجین از متحدان این کشور در غرب آسیا و فراتر از آن پادشاهان، سلاطین و روسای جمهوری هستند که در کشور ایشان کمتر ردپایی از دموکراسی دیده می شود، نظیر مصر و عربستان، بحرین و امارات و...، برخی تحلیلگران معتقدند

این از آن جهت است که ایالات متحده با نظر توازن قدرت بازیگران منطقه‌ای به آن‌ها می‌نگرد و همین باعث می‌شود رفتارهای این کشور نه تنها در غرب آسیا که در سراسر جهان متناقض به نظر برسد، بنابراین، این منافع تهران و ریاض نیست که در سوریه تحلیل و مبنای عمل آمریکا قرار می‌گیرد، بلکه متوازن کردن قدرت این دو کشور و منافع ایالات متحده در منطقه است که جهت و اقدامات آمریکا را در منطقه سازمان‌دهی می‌نماید (Gregory Gause, ۲۰۱۴:۲۳).

برخی دیگر از محققین مدعی‌اند طرفین برای تحقق منافع خود از فرقه‌گرایی بهره می‌برند، این در حالی است که ایران سال‌هاست با حمایت معنوی از بازیگران فرودولتی نظیر حزب‌الله و حشد الشعبی در عراق و ... بیشتر با هدف کمک به تأمین امنیت داخلی کشورهای منطقه بهره جسته تا به این وسیله از ورود بازیگران خارجی و تولید ناامنی توسط ایشان جلوگیری نماید. این امر به وضوح در سوریه و عراق در مقابله با داعش قابل رصد بوده است.

در جریان رقابت‌ها نکته قابل توجه توسعه ائتلاف‌سازی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از سوی عربستان بوده است. یکی از این ائتلاف‌ها توسعه همکاری با کشورهای عضو GCC بوده است (Alghunaim, ۲۰۱۴:۱۱۶). مسیری که جمهوری اسلامی ایران با حمایت از حزب‌الله، شیعیان حوثی و حشد الشعبی و البته به دلیل موضوعات ایدئولوژیک و نه توسعه‌طلبی پی گرفت. نکته جالب در ارتباط با روابط دو کشور ایران و عربستان تکیه عربستان به آمریکا در موضوعات امنیتی است، الگوی عربستان سعودی از گذشت همواره بر اساس «تکیه بر یک دولت قدرتمند خارجی استوار بوده است»؛ این متحد امروزه ایالات متحده است (همان: ۱۲۲).

بازیگری رژیم صهیونیستی نیز در دو جبهه هم‌زمان افزایش تحرک شدیدی را تجربه می‌کند؛ افزایش تنش‌ها میان ایران و عربستان سعودی، ریاض را به این رژیم نزدیک‌تر کرده و بنابراین تلاش برای رویارویی ایران و عربستان اولین پرده از نمایش مدنظر صهیونیست‌ها است.

یووال اشتاینیتز، وزیر انرژی رژیم صهیونیستی در سال جاری میلادی (۲۰۱۸) برای نخستین بار از ارتباط مخفیانه این کشور با عربستان سعودی برای مقابله با جمهوری اسلامی ایران این‌گونه پرده برداشت: «ما با بسیاری از کشورهای عرب و مسلمان روابطی داریم که تا حدی بی‌سروصدا و مخفیانه است». گادی آیزنکوت فرمانده ارتش رژیم صهیونیستی در دی‌ماه سال ۱۳۹۶ گفته بود که این رژیم آماده تبادل تجربیات با کشورهای معتدل عرب برای مقابله با ایران است.^۱ در اولین قدم، تروریست اعلام نمودن حزب‌الله از سوی اتحادیه عرب مورد استقبال رژیم صهیونیستی قرار گرفته و

۱- <http://fa.euronews.com/۲۰/۱۱/۲۰۱۷/why-Arab-league-meeting-in-Cairo>

همکاری عربستان برای کنترل ایران نمای دیگری از روابط اعراب و رژیم صهیونیستی را به نمایش گذاشت. در اقدامی دیگر و برای نخستین بار رژیم صهیونیستی از سوی عربستان سعودی مورد حمایت قرار گرفته است تا در شورای حقوق بشر سازمان ملل قطعنامه‌ای علیه سوریه تصویب شود. همچنین وزیر ارتباطات رژیم صهیونیستی از مفتی اعظم عربستان سعودی دعوت گرمی برای دیدار از سرزمین های اشغالی به عمل آورده است. از همین رو «توماس فریدمن» روزنامه‌نگار آمریکایی در نیویورک تایمز نوشت: غرب آسیا بار دیگر ثابت کرد که اگر درست غذا بخوری، مرتباً ورزش کنی و دخانیات استعمال نکنی، به اندازه‌ای عمر خواهی کرد که هر چیزی را ببینی؛ از جمله اینکه روزی یهودیان کنترل بیت المقدس را به دست بگیرند و با سعودی‌های سنی متولی مساجد اعظم مکه و مدینه، اتحادی خاموش علیه شیعیان ایران تشکیل دهند (هژیری، ۱۳۹۶). این اتحاد در معامله قرن و انتقال سفارت رژیم صهیونیستی به قدس شریف و موضع محمد بن سلمان در حمایت از آن در سایه آمریکا روشن‌تر از هر زمان دیگری دیده می‌شود.

در جبهه دیگر، با روی کار آمدن ترامپ در آمریکا لابی‌های صهیونیستی به‌ویژه آپیک فعالیت‌های خود را چند برابر کرده‌اند، این تلاش‌ها بر ایجاد نبردی نظامی بین ایران و آمریکا متمرکز شده و عربستان و برخی دیگر از اعراب نظیر امارات عربی متحده در این مورد نقش خزانه و پیکان حمله در تهاجم احتمالی را بازی می‌کند. این امر تا آنجا پیش رفت که عبدالباری عطوان تحلیلگر جهان عرب، عربستان و اتحادیه عرب را به بازی در زمین آمریکا و رژیم صهیونیستی محکوم نمود^۱.

مثلت شوم عربستان، رژیم صهیونیستی و آمریکا نیز در این مسیر از سایر جریان‌ها به‌عنوان ابزار مقابله با ایران بهره می‌جویند، اتحادیه عرب، شورای همکاری خلیج فارس و نیز داعش و سایر جریان‌های تکفیری ابزارهایی هستند که آمریکا برای موازنه سازی جدید غیربومی و اجرای سیاست‌های امنیتی منطقه‌ای خود از آن‌ها بهره جسته است.

یکی از عوامل مؤثر در سختی مدیریت تهدیدات روابط ایران و عربستان و حتی بحران‌های منطقه به‌ویژه در زیرسیستم خلیج فارس، تعدد کنش گران مؤثر در موضوعات منطقه‌ای و تغییر سریع منافع و به تبع آن اقدامات این کنش گران است؛ به‌عنوان مثال ایالات متحده به‌منظور برقراری توازن قوای منطقه‌ای و مدیریت تهدیدات جمهوری اسلامی ایران مبادرت به توسعه توان تسلیحاتی و اقتصادی کشورهای چون رژیم صهیونیستی و عربستان نموده و البته عربستان نیز سازوکارهای امنیتی خود را با حضور بازیگران فرا منطقه‌ای چیدمان کرد. امارات عربی متحده بازیگر دیگری است که

امروزه نقش پررنگی در بحران‌های امنیتی منطقه‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران بازی می‌کند. ایمیل فاش شده «یوسف العتیبه» سفیر امارات در آمریکا مبنی بر پایبندی عربستان به اجرای شعارهای انتخاباتی ترامپ نقش امارات در درگیری‌های فی‌مابین قابل توجه‌اند. در مقام بیان یکی از مصادیق سیاست خارجی تهاجمی این کشور، نشریه‌العالم در سال ۲۰۱۷ از طرحی سعودی-امریکایی پرده برداشته که به واسطه سفیر امارات در آمریکا در حال پیگیری است. طی این طرح محمد بن سلمان به ترامپ رئیس‌جمهور آمریکا وعده داده است با تفرقه‌افکنی بین شیعیان و تحریک مقتدی صدر به سرکشی، مقدمه درگیری‌های درون جریانات شیعه و سرانجام دستگیری رهبران شیعیان از جمله حیدر العبادی به واسطه جنایات جنگی توسط نهادهای بین‌المللی را فراهم می‌آورد.

اتحادیه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی نظیر شورای همکاری خلیج فارس و اتحادیه عرب از دیگر متغیرهای مؤثر در بروز تهدیدات مورد بحث هستند.

در حال حاضر اتحادیه‌ی عرب، تمام کشورهای عرب‌زبان (۲۱ کشور از آسیا و آفریقا و سازمان آزادی‌بخش فلسطین) را دربرمی‌گیرد که عبارت‌اند از: مصر، عربستان، عراق، سوریه، الجزایر، اردن، لبنان، کویت، امارات متحده عربی، عمان، قطر، یمن، بحرین، سودان، سومالی، تونس، مراکش، لیبی، جیبوتی و سازمان آزادی‌بخش فلسطین (آقایی، ۱۳۸۳: ۳۳۰). در دی‌ماه سال ۱۳۹۴ هم خبری که خیلی هم دور از ذهن نبود بر روی خروجی بسیاری از خبرگزاری‌ها قرار گرفت: «وزرای خارجه اتحادیه عرب در پایان نشست امروز خود با صدور بیانیه‌ای ضدایرانی که همه کشورهای عضو این اتحادیه به‌جز لبنان و عراق با آن موافقت کردند، ایران را «مداخله‌گر» در امور منطقه خوانده و این دخالت‌ها و همچنین حمله به سفارت عربستان در تهران را محکوم کردند. وزیر خارجه عربستان در این بیانیه تأکید کرد که مواضع کشورهای عربی برای توقف تجاوزات ایرانی قوی و محکم است». در ادامه «عبدالله بن زائد آل نھیان» وزیر امور خارجه امارات در نشست خبری پس از اجلاس اتحادیه عرب با اشاره به اینکه اعضای این اتحادیه از عربستان در برابر ایران حمایت می‌کنند، گفت: ایران قوانین بین‌المللی را نقض کرده است. شیخ زائد با متهم کردن ایران به دخالت در امور داخلی کشورهای همسایه تصریح کرد که سیاست‌های ایران بی‌نتیجه است و باید این سیاست‌ها تغییر کند». نبیل العربی دبیر کل اتحادیه عرب نیز در این کنفرانس خبری که به اتهام‌زنی صرف علیه ایران تبدیل شده بود، تأکید کرد: «همه کشورهای عربی از موضع عربستان در

قبال ایران حمایت کردند، اما عراق و لبنان موضعی دیگر دارند»^۱.

موضع شورای همکاری خلیج فارس نیز نباید دور از نظر باشد؛ در حال حاضر شش کشور عربستان سعودی، بحرین، امارات متحده عربی، قطر، عمان و کویت عضو این شورای هستند. این شش کشور بیش از ۳۰۰۰ کیلومتر مرز دریایی و در مجموع ۴۰ درصد منابع نفتی و یک چهارم منابع گازی سراسر جهان را به خود اختصاص داده و در مجموع ۵۰ میلیون جمعیت دارند که بیش از نیمی از جمعیتشان خارجی تبار هستند.

کشورهای فوق با توجه به مشکلات متعدد سیاسی و امنیتی در سال ۱۹۸۱ گرد هم آمدند و پیمان همکاری منطقه‌ای را به امضاء رساندند. این پیمان در ابتدا یک پیمان امنیتی نبود ولی در سال ۱۹۹۲ کشورهای شورای همکاری خلیج فارس با توجه به تحولات و رخدادها به این جمع‌بندی رسیدند که مسائل امنیتی را نیز مدنظر قرار دهند و به توافقنامه‌ای برای همکاری در امور امنیتی دست یافتند که به دلیل اختلاف نگرش در مورد بندهای آن تاکنون به اجرا گذاشته نشده است (بخشی، ۱۳۹۱:۱). سیدحسین موسویان، عضو تیم پیشین هسته‌ای و معاون اسبق سیاست خارجی شورای عالی امنیت ملی ایران در مقاله‌ای که هافینگتون پست در سال ۱۳۹۵ آن را منتشر کرده، در ارتباط با روابط ایران با کشورهای عربی این شورا چنین تحریر نموده است:

«روابط ایران و شورای همکاری خلیج فارس روند تخاصمی بسیار خطرناکی را طی می‌کند که می‌تواند به تقابل تمام‌عیار ختم شود. اخیراً در سمیناری در اروپا بودم که یک دیپلمات اروپایی که با ریاض در مورد ضرورت بهبود روابط با ایران گفتگو کرده بود، به من گفت که ما احساس می‌کنیم منطقه شما با توجه به روند تقابلی سعودی و ایران شرایطی مشابه وضعیت اروپا قبل از جنگ جهانی اول را طی می‌کند.

قبل از قطع روابط سعودی با ایران، سه تهدید اصلی امنیت ملی عبارت بودند از امریکا، رژیم صهیونیستی و تروریسم. ریاض بعد از قطع روابط با تهران راهبرد تقابلی تمام‌عیار علیه ایران را حداقل در ۷ محور زیر برگزیده است:

- ۱- تشکیل جبهه متحد مخفی با صهیونیسم بین‌الملل شامل تل‌اوئو علیه ایران،
- ۲- احیاء ملی‌گرایی عربی این بار نه علیه رژیم صهیونیستی بلکه علیه ایران، تصمیمات نشست‌های ماه‌های اخیر شورای همکاری خلیج فارس و اتحادیه عرب در راستای این سیاست است،

۱- <http://www.farsnews.com/1394/10/13>

- ۳- تشکیل جبهه متحد هلال سنی علیه ایران شیعی، تلاش برای همکاری مشترک ریاض، آنکارا و قاهره پیگیری چنین سیاستی است،
- ۴- تشکیل جبهه متحد عربی - صهیونیستی علیه حزب الله لبنان،
- ۵- ممانعت از کاهش خصومت و دشمنی واشنگتن علیه تهران و به بن‌بست کشاندن هرگونه پیشرفت در روابط ایران و غرب،
- ۶- تقویت گسترده مالی و تسلیحاتی و اطلاعاتی گروه‌های تروریستی ایرانی همچون سازمان منافقین خلق برای انجام عملیات تروریستی در ایران،
- ۷- طراحی‌های جدید برای ایجاد آشوب در مناطق سنی نشین ایران. معنی این راهبرد هفتگانه برای ایران این است که عربستان به لیست تهدیدات اصلی امنیت ملی ایران اضافه شود» (موسویان، ۱۳۹۵)!

در جدول ذیل (جدول شماره ۲) کنش‌گران بین‌المللی مرتبط با تهدیدات امنیتی عربستان علیه جمهوری اسلامی ایران ارائه شده است:

جدول ۲. کنش‌گران بین‌المللی مرتبط با تهدیدات امنیتی عربستان علیه جمهوری اسلامی ایران

درصد اهمیت کنش بازیگر از منظر خبرگان	نوع کنشگری				سطح کنشگری	
	غیرهمسو با منافع جمهوری اسلامی ایران		همسو با منافع جمهوری اسلامی ایران			عناصر و ذینفعان کنشگر
	غیرقابل کنترل	قابل کنترل	غیرقابل کنترل	قابل کنترل		
٪۸۳.۳۳	۲.۵				ایالات متحده امریکا	
٪۵۶.۶۷	۱.۷				اتحادیه اروپا	
٪۵۶.۶۷	۱.۷				ساختار نظام بین‌الملل	
٪۵۶.۶۷	۱.۷				شورای امنیت سازمان ملل	
٪۶۳.۳۳	۱.۹				اتحادیه عرب	

درصد اهمیت کنش بازیگر از منظر خبرگان	نوع کنشگری				عناصر و ذینفعان کنشگر	سطح کنشگری
	غیر همسو با منافع جمهوری اسلامی ایران		همسو با منافع جمهوری اسلامی ایران			
	غیر قابل کنترل	قابل کنترل	غیر قابل کنترل	قابل کنترل		
٪۳۳.۳۳			۱		چین	کشورهای جنبش عدم متعهد
٪۳۳.۳۳			۱			

همچنین در جدول ذیل (جدول شماره ۳) مهم ترین کنش گران منطقه ای در ارتباط با تهدیدات امنیتی عربستان ارائه شده است:

جدول ۳. مهم ترین کنش گران منطقه ای در ارتباط با تهدیدات امنیتی عربستان

درصد اهمیت کنش بازیگر از منظر خبرگان	نوع کنشگری				عناصر و ذینفعان کنشگر	سطح کنشگری
	غیر همسو با منافع جمهوری اسلامی ایران		همسو با منافع جمهوری اسلامی ایران			
	غیر قابل کنترل	قابل کنترل	غیر قابل کنترل	قابل کنترل		
٪۸۳.۳۳	۲.۵				رژیم اشغالگر قدس	کنشگران منطقه ای
٪۸۳.۳۳				۲.۵	روسیه	
٪۸۰.۰۰				۲.۴	حزب الله لبنان	
٪۷۰.۰۰	۲				داعش و سایر جریان های تکفیری	
٪۶۶.۶۷	۲				شورای همکاری خلیج فارس	
٪۶۶.۶۷	۲				امارات عربی متحده	
٪۶۶.۶۷				۲	انصار الله یمن	

درصد اهمیت کنش بازیگر از منظر خبرگان	نوع کنشگری				عناصر و ذینفعان کنشگر	سطح کنشگری
	غیرهمسو با منافع جمهوری اسلامی ایران		همسو با منافع جمهوری اسلامی ایران			
	غیرقابل کنترل	قابل کنترل	غیرقابل کنترل	قابل کنترل		
٪۶۳.۳۳				۲	سوریه	
٪۶۲.۳۳				۱.۹	ترکیه	
٪۶۰.۰۰				۱.۸	عراق	
٪۵۶.۶۷				۱.۷	پاکستان	
٪۵۶.۶۷				۱.۷	عمان	
٪۵۳.۳۳				۱.۵	قطر	
٪۵۳.۳۳	۱.۵				القاعده	
٪۳۳.۳۳			۱		سازمان کنفرانس اسلامی	
٪۳۳.۳۳		۱			مصر	

خبرگان همچنین در بین کنش‌گران منطقه‌ای، رژیم صهیونیستی، روسیه، حزب‌الله لبنان، داعش و جریان‌های تکفیری را کنش‌گران واجد اهمیت دانسته‌اند. همچنین از بین کنش‌گران داخلی جمهوری اسلامی ایران، مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، سپاه پاسداران، شورای عالی امنیت ملی و وزارت اطلاعات مهم‌ترین و در بین کنش‌گران داخلی عربستان «خاندان سلطنتی، سلفی‌های تکفیری و شیوخ وهابی» مهم‌ترین کنش‌گران، غیرهمسو با منافع جمهوری اسلامی ایران و غیرقابل کنترل می‌باشند.

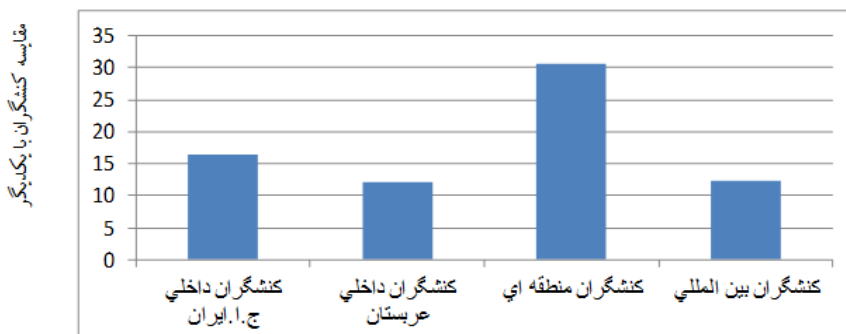
در جدول ذیل (جدول شماره ۴) مهم‌ترین کنش‌گران داخلی دو کشور در ارتباط با مدیریت تهدیدات امنیتی متقابل ارائه شده است:

جدول ۴. مهم ترین کنش گران داخلی دو کشور در ارتباط با مدیریت تهدیدات امنیتی متقابل

درصد اهمیت کنش بازیگر از منظر خبرگان	نوع کنشگری		عناصر و ذینفعان کنشگر	سطح کنشگری
	غیر همسو با منافع ج.ا.ا	همسوی منافع ج.ا.ا		
٪۱۰۰		۳	مقام معظم رهبری	جمهوری اسلامی ایران داخلی
٪۹۶.۶۷		۲.۹	سپاه پاسداران جمهوری اسلامی ایران	
٪۷۶.۶۷		۲.۳	شورای عالی امنیت ملی	
٪۷۳.۳۳		۲.۲	وزارت اطلاعات جمهوری اسلامی ایران	
٪۸۳.۳۳	۲.۵		خاناندان سلطنتی	عربستان
٪۷۳.۳۳	۲.۲		سلفی های تکفیری	
٪۷۰	۲.۱		آل شیخ	

مقایسه اهمیت کنش گران در بروز تهدیدات امنیتی عربستان با توجه به تعدد آن‌ها در نمودار ذیل (نمودار شماره ۱) ارائه شده است:

نمودار ۱. مقایسه اهمیت کنش گران در بروز تهدیدات امنیتی عربستان با توجه به تعدد آن‌ها

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

پژوهش پژوهش با رویکردی آینده‌پژوهانه و کاربردی مدیریت ریسک شناسایی کنش‌گران واجد اهمیت عرصه یکی از اصلی‌ترین تهدیدات امنیتی جمهوری اسلامی ایران یعنی عربستان سعودی و عوامل تشدید یا کنترل تعارض صورت گرفت. در این راستا با حساسیت نسبت به نمونه‌برداری اقدام تا از سوءگیری احتمالی جلوگیری شود؛ این از آن جهت است که به نظر می‌رسد نوع ادراک افراد از واقعیت‌های بیرونی با توجه به فرایند ادراک‌سازی می‌تواند متفاوت باشد یعنی نگاه و تحلیل یک نظامی با یک دیپلمات از یک واقعیت واحد ممکن است تفاوت داشته باشد که میزان این تفاوت خود البته محل گفتگوست که در پژوهش حاضر نمی‌گنجد. به‌همین منظور برای مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه افرادی از دستگاه دیپلماسی، اساتید دانشگاه، مراکز پژوهشی دانشگاهی و سایر مراکز پژوهشی مرتبط، انتخاب و از ایشان جهت تکمیل پرسشنامه و مصاحبه دعوت به عمل آمد.

برای شناخت و مدیریت تهدیدات امنیتی بازیگری چون عربستان، شناخت کاملی از بازیگران تأثیرگذار، میزان تأثیر و حوزه تأثیر آنان به جهت تحلیل و استباط در پردازش تجویزهای راهبردی بسیار مهم است. یافته‌های این پژوهش نشان از تأثیر کنش‌گران در سطوح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بر تهدیدات امنیتی ناشی از عربستان سعودی دارد.

براین اساس، مهم‌ترین کنش‌گران داخلی جمهوری اسلامی ایران را مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، سپاه پاسداران، شورای عالی امنیت ملی و وزارت اطلاعات و مهم‌ترین کنش‌گران داخلی عربستان خانواده سلطنتی است. این یافته‌ها مهم‌ترین کنش‌گران منطقه‌ای را رژیم صهیونیستی، روسیه، حزب‌الله لبنان، داعش و جریان‌های تکفیری و از بین کنش‌گران بین‌المللی، ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، اتحادیه عرب و شورای امنیت سازمان ملل، معرفی نموده است. در میان کنش‌گران و سازمان‌های بین‌المللی نیز ایالات متحده آمریکا با حداقل قابلیت کنترل، اتحادیه اروپا با قابلیت کنترل متوسط و اتحادیه عرب و شورای امنیت سازمان ملل با قابلیت کنترل متوسط، از کنش‌گران مؤثر دانسته شده‌اند.

در ارتباط با عوامل کنترلی و شکل‌گیری تعارض ابعادی هم‌چون: فعالیت‌های مستشاری جمهوری اسلامی در یمن و سوریه، نقش‌آفرینی و الهام‌بخشی حداکثری در جهان اسلام و عرب، توسعه فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای، توسعه ژئوپلیتیکی فضای حیاتی، توان‌افزایی و اقتدار ملی جمهوری اسلامی ایران، برتری‌جویی منطقه‌ای دو کشور، تلاش عربستان برای توسعه فضای ژئوپلیتیک و

بازیگری در منطقه، تحرک عربستان در مجامع بین‌المللی (تلاش برای ائتلاف‌سازی قومیتی، منطقه‌ای و بین‌المللی علیه جمهوری اسلامی ایران)، توسعه تفکر وهابی تکفیری و حمایت از تروریسم تکفیری در عرصه میدانی، تلاش برای حضور در محیط بلافصل امنیتی ایران (سیستان و بلوچستان، کردستان و ...) از جمله این موارد است.

نکته قابل توجه در ارایه توصیه و تجویز راهبردی نسبت به مدیریت محیط امنیتی منطقه غرب آسیا این است که عناصر، بازیگران و کنش‌گران با درجه و قابلیت کنترل بالا یا پایین در کاهش و شدت تخاصم و تعارض براساس اهداف و منافع امنیت ملی و نیات راهبردی خود نقش‌آفرینی می‌کنند. نقش‌پذیری ویژه و نیابتی رژیم سعودی در اجرای سناریوها، سیاست‌ها و راهبردهای جبهه غربی و عبری در فشار به جبهه مقاومت در این راستا قابل ارزیابی است. سیاست‌ها و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران فضای تنفس امنیتی رژیم سعودی را محدود ساخته است که بازتاب‌های آن در رفتارهای انفعال و هیجانی عربستان بروز و ظهور داشته است.

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

- آقایی، سید داوود (۱۳۶۸). سیاست و حکومت در عربستان سعودی، تهران: انتشارات موسسه خدمات فرهنگی انقلاب.
- بخشی، جواد (۱۳۹۱). بررسی برنامه‌های امنیتی شورای همکاری خلیج فارس از ابتدای تشکیل تاکنون، تهران: مرکز بین‌المللی مطالعات صلح.
- جعفری، علی اکبر (۱۳۸۹). منافع استراتژیک مشترک و اتحاد آمریکا، رژیم صهیونیستی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- جعفری ولدانی، اصغر؛ جعفری، هرمز (۱۳۹۵). «بنیان‌های حفظ ثبات سیاسی در عربستان (۲۰۱۵-۲۰۱۱)»، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوازدهم، شماره اول.
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۸۸). چالش‌ها و منازعات در غرب آسیا، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- جهانبخش، محمد تقی (۱۳۹۵). «روابط عربستان و همسایگان شرقی ایران؛ تلاش برای محدود و موازنه‌سازی»، ماهنامه مطالعات امنیت ملی برآورد، شماره‌های ۴۴-۴۳.
- رجبی، سهیل (۱۳۹۱). «واکاوی جایگاه استراتژیک سوریه در مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی»، فصلنامه ۱۵ خرداد، دوره سوم، سال دهم، شماره ۲۴.
- زراعت‌پیشه، نجف (۱۳۸۴). برآورد استراتژیک عربستان سعودی (سرزمینی - سیاسی)، تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- سلیمانی پورلک، فاطمه (۱۳۸۹). قدرت نرم در استراتژی غرب آسیای آمریکا، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- صفوی، سید حمزه (۱۳۹۴). عربستان؛ مجموعه کشورهای اسلامی، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- غریباقزندی، داود (۱۳۸۷). محیط امنیتی پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه مقالات محیط امنیتی پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- فرازمند، محمد (۱۳۹۴). رهنامه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تعامل با عربستان سعودی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- هژبری، محمد علی (۱۳۹۶). چند گام تا اتحاد عملی عربستان و رژیم صهیونیستی، تهران: مرکز بین‌المللی مطالعات صلح.

ب) منابع انگلیسی

- Gregory, Gause (۲۰۱۴). Beyond Sectarianism: New Middle East Cold War, BROOKINGS DOHA CENTER ANALYSIS PAPER, Number ۱۱.
- Alghunaim, Ghadah (۲۰۱۴). Conflict between Saudi Arabia and Iran: An Examination of Critical Factors Inhibiting their Positive Roles in the Middle East, Nova Southeastern University.

ج) منابع اینترنتی

- <https://www.quora.com/>, Burgess John (۲۰۱۵), Why is there conflict between Saudi Arabia and Iran?.
- <https://fanack.com/saudi-arabia/history-past-to-present/iran-and-saudi-arabia-the-rivalry-explained/> November.
- <https://www.cnbc.com/۲۰۱۷/۱۲/۲۰/> Saudi Arabia and Iran's feud has entered a new 'unpredictable' phase/ Holly Ellyatt.
- <http://www.middleeasteye.net/columns/why-saudi-arabia-cannot-go-war-iran-۹۵۴۹۷۷۵/> ۱۹ December ۲۰۱۷/ Maysam Behravesht.

